

A KUTATÁSTÓL A GYAKORLATIG Szélgjegyzetek az 1976/1980. évi könyvtárügyi kutatási program eredményeihez

KATSÁNYI SÁNDOR

Egy új tervidőszakot mindig számvetéssel kezdünk. Ezt tette a Magyar Könyvtárosok Egyesületének szombathelyi, XII. vándorgyűlése is, amely a IV. Országos Könyvtárügyi Konferencia előkészítése jegyében zajlott. Legfontosabb előadásait rövidítve közölte a *Könyvtáros* 1980/10. száma (571–589.p.), teljes anyaga pedig az egyesület legközelebbi évkönyvében jelenik meg. Néhány általunk fontosnak ítélt terület áttekintése kimaradt. Felkért szerzőink ezekből kettőt – a könyvtári kutatások és a könyvtárosok továbbképzését elemző írásaikkal – lapunk hasábjain pótolnak. (– a szerk.)

„Könyvtárügyünk fejlődésének egyik kulcskérdése, hogy sikerül-e a kor színvonalának megfelelő ismeretanyagot a fejlődés rugói közé iktatnunk” – ezzel a mondattal kezdi A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programtervezete a könyvtári kutatások feladatainak vázolását.¹ A távlati terv tehát nem a szűken értelmezett kutatásokból, hanem a tág értelemben felfogott, a könyvtári munkához szükséges ismeretanyagból indul ki, hasonlóképpen, mint azt a könyvtári kutatásokat elemző egyik tanulmány tette korábban, a továbblépés kulcsfeltételének tartva „a szakmai software-t, azaz ismeretanyagot, tudatot, kutatást, elméletet”.² Az itt következő áttekintés, – mely teljességre eleve nem vállalkozhat, kényszerű szubjektivitását pedig előre bevallja – hasonlóan közelít tárgyához. Nem azt vizsgálja, hogy az elmúlt években hány kutatási jelentés került folyóiratokba vagy asztalfiókba, hanem arra kíváncsi, hogy az új ismeretekből mi jutott el „a fejlődés rugói közé”. Avagy megfordítva: eljutott-e a szükséges új ismeret az alkalmazókhoz? Jól működött-e az azért felelős mechanizmus, jól gazdálkodtunk-e behatárolt szellemi energiáinkkal és lehetőségeinkkel?

I.

Keresztmetszet

A társadalmi igény vizsgálata³

A nemzetközi fejlődési tendenciákat csírájukban finom érzékkel megragadó *Sebestyén Géza* már 1960-ban az empirikus olvasás- és irodalmi igényvizsgálatokat és a könyvtár társadalmi funkciójának szociológiai megközelítését állította távlati kutatási tervzetének élére.⁴ Az olvasásnak – elsősorban a szabadidős tevékenységet jelentő

olvasásnak – a vizsgálata azóta az egyik legenergiusabban művelt könyvtári kutatási tevékenységgé izmosodott. Az elmúlt öt évben nemcsak a szépirodalmi művek befogadásának korábban kezdett sokágú vizsgálata folyt tovább, hanem előbbrelépés történt az ismeretközlő olvasmányok terén is, és megkezdődött egy fontos témának, a gyerekek olvasási szokásainak reprezentatív felmérése. A 60-as évek alapozó munkái után most már nagyobb teret kaphattak a könyvtári gyakorlatot közvetlenebbül érintő területek is: az olvasási szokások irányításának optimális módszereit több szinten is vizsgálták (olvasószolgálat, iskolai oktatás, klubfoglalkozások, olvasótábor). A Magyar Könyvtári Szakirodalom Bibliográfiája (MAKSZAB) szerint az olvasáskutatás eredményezte a legtöbb önálló kiadványt, e témakörből hangzott el legtöbb előadás a hálózati továbbképzéseken, és ez a kutatási terület jutott el az összegezés első lépcsőjéhez 1979-ben egyetemi-főiskolai jegyzet (valójában inkább rendszerezett szöveggyűjtemény) formájában.

A szakirodalmi igényeket és szükségleteket vizsgáló könyvtárosok és intézmények nem kaptak ilyen erőteljes kutatóközponti támogatást; a vizsgálatok módszertani kultúrájának fejlesztését egy külföldi szakirodalmi szemle, egy társadalomtudományra korlátozódó módszertani útmutató és egy központi továbbképző tanfolyam szolgálta. A konkrét vizsgálatok ugyanakkor jelentősen előre léptek a társadalmi igény egzakt megragadása terén; a kandidátusi értekezés szintjét elérő orvostudományi szakterületi felmérést és az Országgyűlési Könyvtárban folyó kutatást lehetne talán közülük e szempontból leginkább kiemelni. Itt kell megemlítenünk, hogy a szak- és felsőoktatási könyvtárhasználat vizsgálatok terén a kívánatos továbblépés nem történt meg, lemaradtunk a nemzetközi színvonaltól.

Sebestyén Géza húsz évvel ezelőtt a legelső – alapvető – elméleti feladatként a könyvtár szociológiájának kidolgozását nevezte meg. „Fel kell derítenünk a könyvtárat létrehozó társadalmi hajtóerőket, szükségleteket; innen kell magyaroznunk sajátos vonásaikat, jellegüket, továbbmenően változásaikat is. De kutatni kell egyben a könyvtár társadalomalakító munkáját is... A hatások és kölcsönhatások közös tisztázása útján juthatunk el a valóság olyan képéhez, amely tudományosnak nevezhető.”⁵ Sebestyén néhány igényes külföldi könyvtárszociológiát is felsorolt. Azóta természetesen újabbakat is tudnánk hozzátenni. A magyar könyvtárszociológiát azonban máig sem.

A dokumentumbázis alakításának és leírásának optimalizálása⁶

A könyvtárhasználók igényének növekedését nem követő gazdasági lehetőségeink teszik változatlanul időszerűvé az elmúlt tervciklus meg nem oldott feladatát: a szakkönyvtári dokumentumbázis koordinált és gazdaságos fejlesztését szolgáló gyűjtőköri koncepció kimunkálását. Figyelemre méltó viszont a szakkönyvtári állományelemzésekben a korszerű módszerek, különösen a bibliometria térhódítása, az információk avulásának tudományos igényű vizsgálata.

A közművelődési könyvtárak állományalakítási kérdéseiben két fontos területen léptünk előre: egyrészt a központosított ellátási rendszerek valamint a közös iskolai és

közművelődési könyvtárak gyűjtőköri modelljének kidolgozásában, másrészt az 1945 utáni hazai könyvtermés szelektív áttekintését nyújtó címjegyzék-sorozat megindításában.

Könyvtárügyünk nagy lélegzetű és a gyakorlatot is szélesen érintő feladata ezekben az években a dokumentumleírás új szabványainak kidolgozása: a könyvek, a periodikumok és az egyéb dokumentumok bibliográfiai leírási szabályainak a nemzetközi követelményekhez igazodó kimunkálása és a dokumentumleírással kapcsolatos egyéb szabványok elkészítése. E munka megszabja a következő öt év feladatát is: a dokumentumleírási és katalógusszerkesztési ismeretek átadása különféle szinteken (a könyvtártechnikustól az egyetemi képzettségig); e célból útmutatók, tankönyvek, összefoglaló kézikönyvek írása, tanfolyamok szervezése.

Információtároló és -visszakereső rendszerek⁷

Az olvasásszociológia mellett a könyvtárelméletnek alighanem ez a területe fejlődött az elmúlt fél évtizedben a legdinamikusabban. Itt volt a társadalmi gyakorlat kihívása a legerősebb: mind az új gépesített rendszerek, mind pedig az új indexelő eljárások nemcsak inspirálták, hanem ki is kényszerítették az elméleti munkákat.

A tezauszok gyakorlati elterjedésével együtt járt a tezauszok elméletének fejlődése, igényes monográfiák írása, majd a szabvány megjelentetése. A gépi SDI hirtelen előretörése, a permutált indexek elterjedése következtében gyorsan fejlődött a profilszerkesztés, a kulcsszóelemzés, az információkereső nyelvekkel való foglalkozás. Itt említendő az ETO teljes magyar kiadásának megszervezése és az ETO számítógépi kezelését biztosító programok kidolgozása is. A szakmán kívül is folytak olyan nyelvészeti kutatások, melyek az informatikai osztályozás fejlesztéséhez nélkülözhetetlenek (pl. automatikus morfológiai elemzések). Változatlanul hiányoznak azonban az összegező-áttekintő-alapozó munkák; a visszakereső tájékoztatás elméleti kérdéseiben erőteljesebben kellene a külföldi eredményeket adaptálnunk. Alapozó ismereteink fejlesztésre szorulnak: hiányzik a különféle szakirodalmi osztályozási szintek és módszerek összehasonlító (funkcionális) vizsgálata, az egyes szakterületek, illetve dokumentumfajták osztályozási sajátosságainak elemző összehasonlítása.

A számítógép gyors térhódítása ugyancsak kihívást jelentett. Üzemszerűen működő gépesített rendszerek jöttek létre vagy állnak megvalósításra készen: számítógépes gyarapodási jegyzékek, cédulasokszorosítás bemeneti lyukszalag segítségével, KWIC indexek, mágnesszalagos adatbázisok, honosítás alatt levő bázisok, kísérleti terminálkapcsolatok stb. Az MNB is számítógépes előállításra tért át.

Mindezek nyomán fellendült és különös fontosságot kapott a gépesítést lehetővé tevő szabványosítási munka: a KGST NTMIR dokumentumainak magyar nyelvű megjelentetése, köztük sorozatban a normatív dokumentumok. Változatlanul feladatunk — egyik legfontosabb tervezési-fejlesztési feladatunk — a géppel olvasható információcsere folyamatos megteremtése, szervezeti és technikai feltételeinek kimunkálása, és adaptációs-szervezeti kutatások folytatása a külföldi számítógépes szolgáltatások bevezetésére.

Kiemelkedő jelentősége miatt külön is hangsúlyoznunk kell a nemzeti bibliográfiai rendszer továbbfejlesztésének eredményeit és azokat a fontos feladatokat, melyek távlatokban az egész magyar könyvtári ellátási rendszerre meghatározó hatással lesznek.

A könyvtári rendszer fejlesztése

Ez az a témakör, ahol a legnehezebb, vagy talán lehetetlen szétválasztani a szoros értelemben vett kutatást az ugyancsak elméleti felkészültséget kívánó fejlesztéstől, a tudományosan ellenőrzött kísérletet a könyvtárpolitikai jellegű kezdeményezéstől, a tanulmányt a publicisztikától. A működésében is egységes országos könyvtári rendszer fokozatos megteremtése számos ponton szervezeti intézkedést és jogi szabályozást kívánt, ezek előmunkálatait bizvást sorolhatjuk a könyvtárelméleti munkák körébe. Szoros értelemben vett kutatást viszont e területen keveset találunk; a legfontosabb talán a közművelődési könyvtári ellátottság szintbemérési vizsgálatának megkezdése, a központi szolgáltatások fejlesztése és a komplex (oktatási és közművelődési) intézmények kísérlete. Itt említhetjük a könyvtári közönségkapcsolatok egyre szélesebben kibontakozó szakirodalmát is.

Az előttünk álló elméleti-fejlesztési feladatok legfontosabbjai az egységes rendszer fejlesztésével függenek össze. Ilyen feladat: az országosan egységes könyvtári rendszer és egyes alrendszerei modelljének kidolgozása, különös tekintettel a gépesítésre; a könyvtári rendszer kapcsolatai az információs, az oktatási és a közművelődési rendszerrel.

Más adósságunk is van ezen a téren. Elmaradtunk a könyvtári üzem optimális folyamatszervezési, munkaerő- és pénzgazdálkodási modelljeinek és normatíváinak kidolgozásában, a könyvtári munkafolyamatok komplex gépesítésének kísérleteiben, s nem rendelkezünk megbízható adatokkal a könyvtári szakmberszükségletről és -ellátottságról.

Forrásfeltáró tevékenység⁸

A magyar kultúra írásos dokumentumainak szakszerű feltárása: régi és megbecsülést szerző hagyomány folytatása. Ez a munka lényegesen több, mint könyvtári állományfeltárás: a „Történelmi és kulturális hagyományaink, emlékeink komplex kutatása” c. főiránynak nevezett országos vállalkozás fundamentális része. A könyvtári kutatási programban szereplő, nemzeti jelentőségű forrásfeltáró munkálatok többsége megindult, illetve folyamatosan haladt, bár gyakran anyagi-tárgyi nehézségektől késleltetve.

E munkálatok közül – a teljesség igénye nélkül – kiemelhetjük a magyarországi kódextöredékek feltárásának eredményeit (Egyetemi Könyvtár, Központi Papnevelő Intézet Könyvtára, Esztergomi Érseki Könyvtár), az országos kéziratkatalógus előkészítő munkáit, az egyházi könyvtárak kéziratot forrásanyagának folyamatos feltárását. A Régi Magyarországi Nyomtatványok 2. kötete nyomdakész, a 3. kötet munkálatai folynak. A Magyar Könyvészet 1921–1944 retrospektív bibliográfia kézírata előkészületben van, ezen belül a Magyar irodalom c. kötet kész, a világirodalom és a nyelvészet sajtó alá

rendezett. Elkészült a hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának keretterve is (MTA-KM Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság).

E hosszútávú munkák felsorolása nemcsak az eredményeket: az elkövetkező évek feladatait is jelezte.

Külön kell szólnunk a helyismereti források feltárásáról. E téren a hálózati központok tevékenysége érdemel külön figyelmet: a Budapest Bibliográfia monumentális vállalkozása után elkészült valamennyi megye sajtóbibliográfiája, mindenütt kurrens bibliográfiák számolnak be a helyismereti állomány gyarapodásáról, nagy lendületet vett a megyei folyóiratok repertorizálása. Segítséget jelentettek e munkához a Helyismereti kutatók kézikönyve c. sorozat megjelent kötetei, de adósságunk még az elméleti munkák elvi-módszertani szintézisét jelentő „Helyismereti módszertani kézikönyv” kiadása.

Történeti kutatások⁹

„A történelem a máig ér” – mondta *Kóhalmi Béla* 1960-ban, a jelen könyvtárügyét is szolgáló történeti kutatások fontosságát hangsúlyozva. Az ő szellemét is követve az országos könyvtárügy 1976/1980-as kutatási programja különlegesen fontos feladatként az 1945 utáni könyvtártörténet fő fejlődési tendenciáinak feltárását és az 1867–1945-ös időszak kiadás- és könyvtártörténetének szintetikus feldolgozását jelölte meg. A történeti kutatás rendkívül értékes és a könyvtárügy közvetlen szükségletén messze túlmutató műveket alkotott, köztük korszakokat átfogó szintéziseket is, (bár a publikációk súlypontja nem a megjelölt területre esett). „A magyar könyv 500 éve” címen még *Kovács Máté* által indított összefoglaló vállalkozásból fejezetek készültek, legátfogóbb közülük a felvilágosodás és a reformkor magyar olvasóközönségét bemutató kötet. Előrehaladt a múlt század és a századforduló könyvtár- és kiadáspolitikájának kutatása; a Régi Magyar Nyomtatványok szerkesztésével párhuzamosan is fontos könyv- és nyomdászattörténeti kutatások folytak. Az alpművek közé kell sorolnunk A magyar sajtó története első kötetét (1705–1848), megjegyezve, hogy ez a mű, valamint a könyvkiadás és a könyvterjesztés történetét feltáró több fontos mű a könyvtárakon kívül jött létre.

Külön említést érdemelnek azok a megyei könyvtárak, melyek a helyismereti tevékenység keretében érdemlegesen hozzájárultak a helyi kiadás- és könyvtártörténet feltárásához (például a Mindenes Gyűjtemény repertórium – Tatabánya – és a vásárhelyi olvasóegyletek és könyvtárak története), és az évfordulóikat tudományos ülészekkel és kiadvánnyal ünneplő nagy könyvtárak (MTA Könyvtára, OSZK, FSZEK). Az elmúlt öt évben megvédett bölcsészdoktori értekezések fele szintén helyi nyomda- vagy könyvtártörténetet, illetve folyóirattörténetet dolgozott föl.

Az eredmények fényében még nagyobb a hiányérzetünk: a szakma nem kapta meg az 1945 utáni könyvtártörténet elemző feltárását, azt az alapot, mely jelen problémáink megoldását és a jövő tervezését a legközvetlenebbül segíthetné, sőt az a javaslat sem valósult meg, hogy „elsősorban a könyvtártörténeti szintézis létrejöttét elősegítő kutatásokat kell támogatni; ilyen témák: a hazai könyvtárügy szerkezetének változása; a könyv-

tárak belső szervezetének alakulása; a könyvtári munka formái és módszerei; a könyvtárosi szakismeretek története...” stb.¹⁰

Arányok

Mióta értékelő szándékkal számbaveszik a könyvtári kutatásokat, felmerül az egyes témák arányainak kérdése. A máig is példamutató pontosságú és logikájú körképet rajzoló *Kőhalmi Béla* 1954-ben így írt: „Könyvtárosaink jobban szerették magukat irodalomnak vagy történészeknek láttatni, mint szaktudományuk mestereinek. Nem csoda tehát, ha tudós értelmiségünk körében sem találkozunk a korszerű könyvtárosi munka helyes értékelésével. Gyakori nézet az, hogy a könyvtárossághoz elengedhetetlenül szükséges ugyan egy tudományágban való alaposabb jártasság, de a könyvtárosi tudnivalók mellékesen, járulékosan, menetközben, minden erőfeszítés nélkül megszerezhetők.”¹¹ 1960-ban a könyvtártudományi kutatás kérdéseit elemző kétnapos anketon *Lázár Péter* már széleskörű adatgyűjtésre támaszkodva közölte, hogy a bejelentett 189 könyvtártudományi témából 115 könyv- és könyvtártörténeti, és csak 74 könyvtárügyi.¹² Az évtized végére (1966–1970 között) a történeti kutatások aránya 25%-ra csökkent, felfutott viszont az információtárolás és visszakeresés iránti érdeklődés (csaknem 20%), és növekedett a társadalmi igény kutatása (a témák 17%-a).¹³ A vázolt tendencia a 70-es évek végén tovább tartott. A bejelentett történeti témák 18%-ot tesznek ki; a „könyvtár és társadalom, olvasáskutatás, igényvizsgálat” témakör viszont megközelíti a 30%-ot. Változatlanul erős az érdeklődés az információtároló és visszakereső rendszerek iránt (20%), a többi témakör 7–14%-ban részesedik.¹⁴

A bejelentett kutatások azonban csak korlátozva tükrözik a tényleges szellemi tevékenységet. Nem érdektelen kiegészítenünk egy másik megközelítéssel: az egyetemi doktori címre pályázó könyvtárosok szabadon választott és a Könyvtártudományi tanszékre benyújtott témáival. A tanszék 1975/80 között 36 disszertációt fogadott el; ebből 20 történeti, 16 mai könyvtárügyi témájú. A mai témák közül 7 az információtároló és -kereső rendszerekkel foglalkozik, az egyéb témakörökre 2–4 vállalkozó jut. A 20 történeti témából 16 helyi nyomdatörténet, helyi könyvtártörténet vagy egy-egy folyóirat története.

II.

Hosszmetszet

Műfajok

Régi, de nehezen orvosolható panasz a kutatásokkal foglalkozó szakirodalomnak a műfajok összekeveredése. Gyakorlati célú vizsgálatok keverednek a tényleges tudományos eredményt hozó publikációkkal, rendszerfejlesztő jellegűek a helyi módszertaniak-

kal. A közelmúltra is ez a jellemző. Bármilyen nehéz azonban a műfaji csoportosítás, a helyi gyakorlati és helyi módszertani vizsgálódások túlnyomó számbeli fölénye az alapozó-rendszerfejlesztő kutatásokkal szemben azonnal föltűnik, akár a bejelentett kutatásokat, akár a megjelent publikációkat vesszük számba.

Még feltűnőbb a részletkutatások és a szintézisek aránytalansága. Voltaképpen még aránytalanságról sem beszélhetünk: a nagy hagyományokkal rendelkező forrásfeltáró munka és az ugyancsak nagymúltú történeti kutatások kivételével egyáltalán nem születnek szintézisek. A dolgok természetes rendje és a szakma természetes érdeke egyaránt azt kíváná, hogy a részkutatások sora időnként egy-egy nagyobb terület teljeskörű áttekintésévé szervesüljön. Ezek az áttekintések természetesen többek, mint a részletek összegei; gondoljunk a „*Sallai–Sebestyén*”-re, a „*Szentmihályi–Vértessy*”-re, melyek nemzedékek szemléletet formáló tanítómestereivé váltak. Ilyen kísérlet a könyvtárban területén az elmúlt fél évtizedben egyetlen történt: a debreceni szerzőgárda tájékoztatási tankönyvsorozata. (Az is a főiskolai tankönyv-jelleg korlátai közé kényszerítve, megfosztva a teljes értékű szintézis lehetőségétől.) Kedvező jelnek, az összegezés felé vezető lépésnek tartom a nemrég megjelent tematikus köteteket, pl. a bibliográfia kérdéseiről, a gyermekkönyvtári munkáról stb. Természetesen ezek még nem kézikönyvek, hanem több-kevesebb sikerrel összezsírozott tanulmánygyűjtemények. A nagy többségre azonban változatlanul érvényes a korábbi megállapítás, hogy „a kutatók reprezentatív műfaja a folyóiratcikk.”¹⁵ (Az összegező művek létrehozásának lehetőségére még visszatérek.)

Ha a hazai kutatók műfaja a folyóiratcikk, akkor a külföldi szakirodalom tolmácsolásának reprezentatív formája a referátum. Amilyen sokoldalú és gazdag referátum-szolgáltatásunk, olyan szegények vagyunk publikált szakmai fordításokban. Ez a kérdés azonban már több, mint műfaji probléma: külön fejezetet érdemel.

Külföldi eredmények átvétele

Egy mondat erejéig ismételjük meg itt kiindulópontunkat: a szakmának végső soron nem „eredeti kutatásokra”, hanem használható ismeretanyagra van szüksége; ezt pedig onnét kell vennünk, ahonnan jó minőségben és gazdaságosan beszerezhető.

A könyvtári munka: egy adott társadalom szolgálata megfelelő technológiai apparátussal. A magyar társadalom igényeit, elvárásait, benne a könyvtárügy lehetőségeit senki nem fogja helyettünk feltárni; a technológia viszont egyre nemzetközibbé válik, s ezért eredményei egyre inkább adaptálhatók. Az átvétel e területen nemcsak lehetséges, hanem gazdaságilag hasznos, a továbbfejlődés szempontjából pedig szükséges.

Ha a szakmán túl körütekintve sorra vesszük az elmúlt évtizedekben nálunk megismosodott új tudományágakat, úgy látjuk, hogy sokszor valóságos szellemi frontáttörést okozott egy-egy jól sikerült külföldi tanulmány-válogatás megjelentetése. Emlékezetes pl. A szociológiai felvétel módszerei c. tanulmánygyűjtemény iskolát teremtő hatása, de más példákat is felsorolhatnánk. Ám nem is kell kilépnünk szakmánk kereteiből: az idősebb nemzedék jól emlékszik még a *Sebestyén Géza* által szorgalmazott könyvtári fordítássorozat látóhatárt nyitó, mozgósító hatására.

A könyvtári ismeretek terén – bár a magyar könyvtárügy képviselői nagyon aktívan kapcsolódtak be a nemzetközi kutató-fejlesztő munkákba, s bár a külföldi könyvtári-informatikai szakirodalom hazai dokumentálása Európa-szerte elismert – ami az önálló kiadványokat illeti: mintha mindent mi akarnánk fölfedezni. A külföldi irodalom csak a szabványfordítások és a referátumok szintjén jelenik meg magyarul; ezen kívül az elmúlt öt évben néhány szemle-kötet nyitott kaput (a jövő könyvtáiról, a könyvtárosképzés tendenciáiról, az igényvizsgálatokról stb.); a bibliográfia kérdéseiről pedig tanulmányfordítás gyűjtemény látott napvilágot. Nagyobb lélegzetű, összefoglaló könyvtári munka lefordítására nem került sor.

Azt hiszem, szemléletünkben és kiadáspolitikánkban egyaránt hiba van. Már a főiskolai dolgozatokban is túlértékeljük az „önálló eredményeket” és kevésbé követeljük meg a külföldre való kitekintést. Könyvtári kiadáspolitikánkban pedig a következő öt évre áthúzódó feladata maradt a könyvtárgépesítés, az informatika, a nem-hagyományos dokumentumok, a könyvtárápítás és berendezés legjobb külföldi monográfiáinak kiválogatása és kiadása – ha kell, a hazai kiadványok korlátozása árán is.

A szakmai ismeretek összegezése

Nyugtalanító ellentmondás: az ismereteknek az az impozáns tömege, melyet dolgozatom első részében bemutatni törekedtem, akár a gőzmozdony hőenergiája, jelentős részben elvész mire hatni kezdene, azaz mire a legjobban érdekeltkehez, a könyvtárosi szakmát tanulókhöz eljutna. Az ellentmondás magva: az elmúlt öt évi kutatásoknak és azok publikációinak teljes felsorolása különszámot igényelne, ugyanakkor a megjelent új könyvtárosi tankönyvek félkézen megszámlálhatók. Tankönyvellátottságunk rég nem volt olyan hiányos és avult, mint jelenleg. Vajon elavult tankönyvek mellett hogyan iktatjuk a kutatási eredményeket „a fejlődés rugói közé?”

Az aggasztóan rossz ellátottság legfőbb okát abban látom, hogy hiányzik a primér kutatásokat és a tankönyveket összekötő legfontosabb láncszem: a szakmai ismeretek összegezése. Ennek nélkülözhetetlenségét *Kőhalmi Béla* – aki nemcsak tudós volt, hanem pedagógus is – már 1954-ben megfogalmazta könyvtártudományi feladataink első pontjai között: „Több munkaközösség többévi munkájának egyesítése egy nagy magyar könyvtártudományi kézikönyv megírására.”¹⁶ Javaslatát ma is érvényes.

Bár az OKDT Kutatáspolitikai Szakbizottsága 1975-ben ismét leszögezte, hogy „gondoskodni kell a hiánypótló művek, például az alapvető könyvtártani kézikönyvek megjelentetéséről”,¹⁷ e sorozat tervét mai számvetésünkör is a „tartozik” rovatba írhatjuk, s mint törlesztendő adósságot vihetjük át a 80-as évekbe.

Milyen kötetekből állhatna ez a sorozat (a „sorozat” szót inkább eszmei, mint formai értelemben véve)? Időszerű lenne a magyar könyvtárügy – könyvtárpolitika, intézmény- és irányítórendszer – részletes bemutatása; a szocialista országok és néhány kapitalista ország könyvtárügyének elemző ismertetése és a könyvtári üzem (folyamatszervezés, munkaerő-, anyag- és pénzgazdálkodás, modellek és normák stb.) kézikönyvének kidolgozása. A könyvtártechnológia köteteit külföldi kézikönyvek átvételével (fordítással,

szükség szerint adaptálással) lehetne a legracionálisabban létrehozni. Átvehető lenne az informatika, az osztályozási rendszerek, a könyvtárgépesítés, a könyvtárápítás és berendezés, a nem hagyományos dokumentumok könyvtári technológiájának a mi körülményeinkhez legjobban alkalmazható külföldi kézikönyve. A dokumentumleírással összefüggő szabványok megjelenése után égetően sürgős lesz a dokumentumleírás és katalógusszerkesztés kézikönyvének összeállítása; csak később leszünk viszont felkészültek a magyar olvasásismereti szintézis (olvasásszociológia; -pszichológia és -pedagógia), valamint a használó-központú olvasószolgálati kézikönyv megalkotására. E témakörökből külföldi tanulmányok gyűjteményes kötetbe foglalása jelentheti ma az összegezés elérhető maximumát.

Lehet, hogy ezt a tervet sokan irreálisnak, lehetőségeinkhez mérten fényűzőnek tartják. Én éppen ellenkezőleg azt tartom irreálisnak és fényűzésnek, ha számtalan részletkérdésre szórjuk szét erőinket, miközben az alapfeladatok megoldatlanok maradnak.

Kutatók, kutatóműhelyek

Ez az áttekintés a kutatások tartalma és a könyvtárügy szükséglete közötti összhangot igyekezett megvizsgálni; meghaladja kereteit a kutatások szervezeti kérdéseinek boncolása. Egy kérdésben mégis kivételt kell tennem.

Szervezeti szempontból a kutatások között megkülönböztethetjük – némi önkényességgel – 1. a munkakör keretében végzett –, 2. tartalmilag a munkakörhöz kapcsolódó és 3. a munkakörtől tartalmilag is független, „amatőrként” végzett kutatómunkát. A könyvtárügy központi törekvéseit szolgáló munkák, különösen pedig azok a nagyobb arányú vállalkozások, melyek hiányáról és szükségességéről az előzőkben esett szó, elsősorban munkaköri feladatként, vagy legalábbis ahhoz kapcsolódva végezhetők. Ha tehát ezekben a nagyobb arányú vállalkozásokban a terveciklusról-terveciklusra ismétlődő direktívák ellenére, a világosan megfogalmazott feladatok ellenére sem tudtunk lényegesen előrehaladni, akkor az okot szervezeti kérdésekben kell keresnünk. A kívánthoz mérten csekély haladásunk oka, hogy szerényen haladtunk a kedvező változások premiszáí terén is: a műhelyek megerősítésében, kutatói kapacitás biztosításában, a személyi tényezők megjavításában, az ösztönzési rendszer tökéletesítésében.

Ha tehát a 80-as években a továbblépés útját keressük, mindenekelőtt az ösztönzési rendszer megváltoztatására kell erőfeszítéseket tennünk, olyan változásokra, melyek hathatósan motiválják a könyvtárügy központi törekvéseit szolgáló kutatásokat. A jól működő ösztönző rendszer eredményesebb lehet a közvetlen direktíváknál. Ez azt is jelenti, hogy a jövőben – a reális lehetőségekből kiindulva – az eddigieknél erősebb szelekció lenne szükséges: célszerűbb lenne kevesebb témát erőteljesebb támogatásban részesíteni. Természetesen a könyvtárpolitikai döntéseket tudományosan előkészítő, a szolgáltatások minőségi fejlesztéséhez hozzájáruló, a felsőfokú könyvtárosképzés számára szakismereteket szintetizáló kutatásokról van szó. (Az is természetes, hogy mindez nem korlátozza a munkaidőn kívüli amatőr kutatás szabadságát.)

Amikor kevesebb téma erőteljesebb támogatását javaslom, természetesen nem egyszerűen témakörökre gondolok; pontosabb lenne a „kevesebb feladat erőteljesebb

támogatása” kifejezés. Áttekintésem előző fejezeteinek talán sikerült bizonyítaniuk, hogy a témaválasztás a probléma egyik oldala csak; egy-egy témával való „foglalkozás” még nem jelenti azt, hogy az elmélet könyvtárügyünk minőségi továbblépéséhez megfelelő színvonalú ismeretet is szállított.

A könyvtárügynek a legjobb „szállítókat”: a legjobb kutatókat és kutatóműhelyeket kell erőteljesebben támogatnia. Az ő munkájuk – hadd zárjam írásomat a kezdő szavakkal „könyvtárügyünk fejlődésének egyik kulcskérdése.”

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS JEGYZET

1. A magyar könyvtárügy cselekvési és fejlesztési programja. Irányelvek a távlati tervezéshez. Tervezet. Bp. 1980. Országos Könyvtárügyi Tanács. 82 p.
2. PAPP István: A könyvtári kutatásokról. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás. 1976. 3.sz. 99–109.p.
3. E témakörbe sorolom az országos könyvtárügyi kutatási program központi kutatási főirányainak 1–2–3. pontját, tehát a következőket: 1. A könyvtár és társadalmi környezete. 2. Az olvasás folyamata. 3. Szakirodalmi igények és szükségletek. Az 1–2. pontról KAMARÁS István, a 3. pontról NAGY Lajos készített 1980-ban áttekintést; kéziratot munkáik adatait felhasználtam.
4. SEBESTYÉN Géza: A könyvtártudományi kutatás távlati tematikai tervei. = A könyvtártudományi kutatás kérdései. Bp. 1961. OSZK–KMK. 75–101.p.
5. SEBESTYÉN Géza: id.m. 79.p.
6. MÁNDY Gábor kéziratot tanulmányának felhasználásával.
7. HORVÁTH Tibor kéziratot tanulmányának felhasználásával.
8. HAVASI Zoltán és VAJDA Kornél kéziratot tanulmányainak felhasználásával.
9. FÜLÖP Géza kéziratot tanulmányának felhasználásával.
10. PÁLVÖLGYI Endre: A kutatás irányai és jellemző sajátosságai az 1800 utáni könyv- és könyvtártörténetben. = Könyvtári kutatások. Szerk. HAVASI Zoltán. Bp. 1978. NPI. 137.p.
11. KŐHALMI Béla: Könyvtártudományunk feladatai. Bp. 1955. Akad. K. Klny. MTA Nyelv- és Irod. tud. Oszt. Közl. 3–4. sz. 357.p.
12. LÁZÁR Péter: A hazai könyvtártudományi kutatás helyzete és értékelése. = A könyvtártudományi kutatás kérdései. A Könyvtártudományi és Módszertani Központ ankétja, Budapest, 1960. június 13–14. Bp. 1961. 41.p.
13. A könyvtártudományi kutatómunka továbbfejlesztése. Bp. 1971. OSZK–KMK. 171. Melléklet: Könyvtártudományi kutatások és pályázatok számszerű adatai 1966–1970.
14. Az 1977/78-ban indult könyvtári témájú kutatások jegyzéke. Összeáll.: JORDÁN Katalin. = Könyvtári Figyelő. 1978. 6.sz. 706–711.p. –, valamint a KMK-ba érkezett kutatásbejelentések alapján.
15. PAPP István: id.m. 101.p.
16. KŐHALMI Béla: id.m. 365.p.
17. ZIRCZ Péter: A könyvtári kutatások fejlesztése. = Könyvtári kutatások. Szerk. HAVASI Zoltán. Bp. 1978. NPI. 253.p.